

<https://doi.org/10.59546/18290744-2025.7-9-17>

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ
*Գիտությունների ազգային ակադեմիայի, փիլիսոփայության,
սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ*

VLADIMIR HOVSEPYAN
*Applicant of the Institute of Philosophy, Sociology and
Law of the National Academy of Sciences*

ВЛАДИМИР ОВСЕПЯН
*Соискатель Института философии, социологии и
права Национальной академии наук*

ԱԶԳԱՅԻՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳՐՔԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՓՈՐՁԸ

THE FIRST ATTEMPT TO CREATE A NATIONAL JUDICIAL CODE

ПЕРВАЯ ПОПЫТКА СОЗДАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО СУДЕБНИКА

Ներածություն

Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Հովհան Օձնեցին, որը նաև հայտնի իրավագետ էր, իր աթոռակալության տարիներին (717-728) կարողացավ մեկ ժողովածուի մեջ հավաքել գոյություն ունեցող եկեղեցական կանոնները՝ կազմելով «Կանոնագիրք Հայոց» եկեղեցական իրավունքի ժողովածուն: Հայոց Կանոնագիրքը մշտապես լրացվել է, և եթե Օձնեցու ժամանակ այն կազմված էր 24 կանոնախմբից, ապա XVII դարում՝ դրանց թիվը հասավ 98-ի, որոնց մեջ էին մտնում նաև Վաչագան արքայի կանոնական Սահմանադրությունը և Պարտավի եկեղեցական ժողովի կանոնները¹: Իսկ դա նշանակում է, որ հայ իրավական միտքը և իրավունքը մշտապես գործել են նաև Հայոց Արևելից կողմերում:

«Հայոց Կանոնագիրք»-ը համընդհանուր ճանաչում գտած իրավագիտական խոշոր աշխատություն է, որի որոշ դրույթներ մինչև XX դարի 20-ական թվականները կիրառվել են Հայաստանում և հայ գաղութներում: Այն կարգավորել է ոչ միայն եկեղեցական, այլև քրեական, քաղաքացիական, ամուսնալուսանական բնագավառների բազմաբնույթ հարաբերություններ:

Հիմնական հետազոտություն

Չնայած Բագրատունյաց թագավորության կործանումից հետո հայ ժողովուրդը տևական ժամանակով զրկվեց պետականությունից, սակայն հայ իրավունքի հետագա զարգացման տեսանկյունից չկորցրեց իր պետական մտածողությունը: Նման պայմաններում հայ ժողո-

¹ Կանոնագիրք Հայոց, հատոր Բ, աշխատասիրությամբ Վազգեն Հակոբյանի, Երևան, 1964, էջ 14-19:

վուրդը Հայոց Կանոնագրքից ավելի խոշոր փաստաթղթի կարիք էր զգում: Արդեն XII դարում ծնվում և իրականանում է ազգային օրենսգիրք ստեղծելու գաղափարը: Հենց այդ դարում աննախադեպ վերելք է ապրում հայ իրավագիտակցությունը և ստեղծված քաղաքական և սոցիալական պայմանները սուր կերպով թելադրում էին վճռական քայլ կատարել՝ «հորինելով հայկական օրենսգիրք, որի անհրաժեշտությունը զգացվում էր վաղուց ու անորոշ արտահայտումներով դեգերում էր տիրապետող հասարակական դասակարգերի գիտակցության մեջ»²: Իսկ այդ վճռական քայլը կատարողը և հայ ազգային առաջին օրենսգրքի հեղինակը Դավիթ Ալավկա որդին էր, որի ծննդավայրը հյուսիսային Արցախն է:

Դավիթ Ալավկա որդու ժամանակակիցների տեղեկությունների համաձայն՝ Դավիթը եղել է զարգացած անձնավորություն, տիրապետել է մի քանի լեզուների, նույնիսկ համազգային նշանակություն ունեցող որոշ հարցերում Հայոց կաթողիկոսը հաշվի է առել նրա կարծիքը: Նա ունեցել է վարդապետի կոչում, իսկ վարդապետներն աստվածաբանական բարձր գիտելիքներ ունեցող օրենքների բարձր գիտակներ և մեկնաբանողներ են եղել (ժամանակակից իմաստով՝ գիտության դոկտորներ): Մեծ է եղել վարդապետների ծառայությունը հատկապես հայ իրավունքի զարգացման մեջ: Իրավաստեղծ բնագավառում նրանք նույն դերն են կատարել ինչ-որ Հռոմի իրավաբանները:

Դավիթ Ալավկա որդու «Կանոնական օրենսդրություն» գրվածքը, հայ և համաշխարհային իրավական մտքի խոշոր հուշարձաններից մեկն է համարվում: Այդ աշխատությունը հայ մատենագրության մեջ ծանոթ է նաև իբրև «Հարցումն պէսպէս խոստովանութեան բանից և պատահմանց եկելոց» կամ «Վասն պէսպէս հարցմունք խոստովանութեանց խրատք զգուշացուցիչ» վերնագրերով: Աշխատության վերաբերյալ սկզբնական կարծիքները ոչ դրական են եղել (Մ. Չամչյանց, Հ. Տաշյան և այլն), ըստ որոնց՝ Դավթի կանոնները գրված են «խառնիխուռն ոճով»³ կամ «մեծ մասամբ խենթական բաներ են»⁴: Սակայն XX դարում կարծիքները փոխվել են: Պրոֆեսոր Խաչիկ Սամուելյանը նշել է, որ «Հայաստանում որոշ կիրառում ունեցած Դավթի այդ ժողովածուն պետք է դասել ազգային դատաստանագրքերի շարքին, իբրև կողիֆիկացիոն աշխատանքի մի փորձ, թեև կատարված անհատական ձեռներեցությամբ»⁵: Դրական կարծիք է հայտնել նաև իրավունքի մյուս խոշոր մասնագետ Ալ. Սուքիասյանը՝ նշելով, որ Դավթի Դատաստանագիրքն առաջին հայկական օրենսգիրքն է, որը պարունակում է ինչպես եկեղեցական կանոններ, այնպես էլ աշխարհիկ օրենքներ⁶: Նկատի ունենալով Դավթի ժողովածուի գործնական կիրառական նշանակությունը՝ Մանուկ Աբեղյանն այդ աշխատությունը ևս դասում է հայկական դատաստանագրքերի թվին, համարելով այդ երկն իր տեսակով մի նոր բան մեր հին գրականության մեջ, «և այդ նորն էլ ծնունդ է նոր մտավոր հոսանքի»⁷:

Անշուշտ, Դավթի աշխատանքը շուրջ 1000 տարվա հեռավորությունից այլ կերպ չես կարող անվանել: Միաժամանակ պետք է հաշվի առնել, որ Հայոց առաջին դատաստանագիրքը դեռևս որևէ մեկի կողմից լուրջ ուսումնասիրության առարկա չի դարձել, և յուրաքանչյուր հետազոտող այդ աշխատությանն անդրադարձել է այնքանով, որքանով որ այն առնչվել է իր կողմից ուսումնասիրվող առարկային: Մենք, բնավ, միտք չունենք մեր աշխատանքում իրա-

² Խաչիկ Սամուելյան, Հին հայ իրավունքի պատմություն, հատոր 1, 1939, Երևան, էջ 74, 75:

³ Միքայել Չամչյանց, Հայոց պատմություն, հատոր Գ, Երևան, 1984, էջ 41:

⁴ Տաշյան Հակոբոս, Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, 1895, էջ 656:

⁵ Սամուելյան Խ., Հին հայ իրավունքի պատմությունը, հ. 1-ին, Երևան, 1939, էջ 75:

⁶ Ալեքսեյ Սուքիասյան, Կիլիկիայի հայկական պետության և իրավունքի պատմություն (XI-XIV դարեր), Երևան, 1978, էջ 227:

⁷ Մանուկ Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք երկրորդ (XI-XIX դդ. 30-ական թթ.) Երևան, 1946, էջ 62-64, 148:

վական տեսակետից լրջագույնս ուսումնասիրելու այդ հուշարձանի բոլոր կողմերը, որը հասկանալի պատճառներով հնարավոր չի լինի, ուստի կջանանք ցույց տալ Ալավկա որդու այն առաջադեմ մտքերն ու գաղափարները, որոնք նորություն էին միջնադարյան հայ իրավունքի համար, և որոնք, նույնիսկ ներկա պայմաններում, իրենց արդիականությունը չեն կորցրել:

Դավթի աշխատությունը, որի ամենահին ձեռագիրը վերագրվում է XII-XIII դարերին, առաջին անգամ գրաբար լույս է տեսել «Էջմիածին» ամսագրում⁸, իսկ անգլերեն թարգմանությամբ՝ 1961 թվականին Բելգիայում հրատարակվել է հայտնի հայագետ Չարլզ Դոուսթի կողմից⁹: Մենք օգտվել ենք այն ընդօրինակություն-աշխարհաբար թարգմանությունից, որը զետեղված է Ռուբեն Ավագյանի «Հայ իրավական մտքի գանձարան» աշխատության առաջին հատորում:¹⁰

Դատաստանագիրքը բաղկացած է առաջաբանից և 97 հոդվածից: Առաջաբանում, խոսելով իր աշխատության նշանակության մասին, Դավթ Ալավկա որդին տարանջատում է դնում հոգևոր և հանրային կառավարման միջև: Դավթի աշխատանքի բազմաթիվ հոդվածներից նկատելի է, որ այն գրված է հարց ու պատասխանի ձևով: Հարցումները տրված են եղել ինչ-որ հոգևորականի կողմից, որոնց էլ հեղինակն ուղղակիորեն պատասխանել է: Ըստ պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցու՝ Դավթն աշխատությունը գրել է «Արքայություն» անունով մի քահանայի խնդրանքով՝ 10 ենթադրաբար ավարտելով 1130 թվականին:

Դատաստանագրքի հոդվածները կարելի է բաժանել 3 խմբի՝

ա) բարոյականության և մաքրության հարցերը կարգավորող կանոններ,

բ) եկեղեցական կանոններ,

գ) աշխարհիկ՝ քրեական, քաղաքացիական, ամուսնաընտանեկան և աշխատանքային հարաբերություններ կարգավորող կանոններ:

Իր հերթին քրեական բնույթի կանոններն իրենց տեսակային հատկանիշներով կարելի է բաժանել 3 ենթախմբի՝

1) կրոնական հանցագործություններ,

2) անձի դեմ ուղղված հանցագործություններ,

3) գույքային հանցագործություններ:

Առաջին խմբի կանոնները (1-15-րդ, 31-րդ, 33-րդ, 38-րդ, 46-րդ, 49-րդ, 54-րդ, 55-րդ, 64-րդ, 65-րդ, 67-րդ, 78-րդ, 94-րդ հոդվածներ) վերաբերում են հայ հասարակության տարբեր խավերի միջև եղած հարաբերություններին. նրանց կենցաղի, սովորույթների, բարոյականության, մաքրակեցության, բժշկության, կենսաբանության և այլ հարցերի: Նշված հոդվածներում Ալավկա որդին բացասաբար է վերաբերվում բոլոր այն վնասական երևույթներին, որոնք հասարակության բարիքներին չեն ծառայում:

Եկեղեցական բնույթի կանոնները (21-32-րդ, 34-36-րդ, 47-րդ, 50-րդ, 66-րդ, 68-րդ, 69-րդ, 73-րդ, 84-րդ հոդվածներ) հիմնականում վերաբերում են մկրտության, Սուրբ խորհրդի, հաղորդության, պատարագ մատուցելու, պահեցողության և համանման այլ հարցերի:

Քրեական բնույթի կանոններից կրոնական հանցագործությունների (21-րդ, 35-րդ, 53-րդ, 80-րդ, 81-րդ, 83-րդ, 95-րդ հոդվածներ) կարգավորման առարկա են հանդիսացել անհավատներին մկրտելու, մեռածներին վարձով թաղելու կամ անթաղ թողնելու, կախարդության և զանազան հմայությունների, աստվածահայիության, հակաքրիստոնեական աղանդներին հարելու, այլադավանների հետ առնչվելու և այլ բնագավառներում ծագած իրավահարաբե-

⁸ Ա. Արախամյան, Դավթ Ալավկա որդու կանոնները, «Էջմիածին» ամսագիր, 1952, N9-12, 1953 N1-3

⁹ Dowsett C.J.F., The penitential of David of Ganjak, edited text and translation, Louvain, 1961.

¹⁰ Ռուբեն Ավագյան, Իրավական մտքի գանձարան, հատոր 1, Երևան, 2001, էջ 192-244:

րությունները:

Պատմական բոլոր ժամանակաշրջաններում անձի դեմ ուղղված հանցագործությունները միշտ էլ գտնվել են պատմաբանների, փիլիսոփաների, իրավաբանների, օրենսդիրների ուշադրության կենտրոնում, որովհետև նման բնույթի հանցագործությունների տեսակարար կշիռը և հասարակական վտանգը միշտ մեծ է եղել: Այդ հանցագործություններից ամենածանրը սպանություններն են, որոնք միշտ էլ հետապնդվել և պատժվել են:

Դավիթ Ալավկա որդին, Դատաստանագրքի 1-ին հոդվածում ժխտելով չարի գաղափարը, ազդարարում է, որ Աստված բարու նախատիպն է, սակայն «Ադամի մեղք գործելուց հետո որոշ բաներ մերժվեցին, որոշ բաներ ընդունվեցին»: Այդ ենթատեքստում Դավիթը յուրովի տալիս է հանցագործության հասկացությունը, ըստ որի՝ այն ի վերուստ առաջացած երևույթ է և պայմանավորված է որոշակի գործողությամբ և պատճառներով (հարբեցողություն, նենգություն, քսություն, վրեժխնդրություն, կեղեքում, ազահություն, հափշտակություն, կեղծիք, շնություն և այլն): Դատաստանագրքի հոդվածներից նկատելի է, որ Դավիթ Ալավկա որդին հստակորեն տարանջատել է հանցագործության տարրերը՝ մասնավորապես, հանցագործության սուբյեկտը և սուբյեկտիվ կողմը: Հանրահայտ է, որ հանցակազմի սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշը մեղքն է, որը դրսևորվում է դիտավորությամբ կամ անզգուշությամբ: Արարքում մեղքի բացակայությունը վկայում է հանցագործության բացակայության մասին: Հենց այդ խնդրին է նվիրված 59-րդ հոդվածը: Դավիթը հստակորեն տարբերակում է դնում անզգույշ և դիտավորյալ կերպով մահ առաջացնելու հետևանքների միջև: Նա նույնիսկ նախատեսում է դիտավորյալ սպանության մի քանի հանցակազմ և ակնարկում, որ միայն հանցավոր արարքի և հետևանքի միջև պատճառական կապի դեպքում անձը կարող է պատասխանատվության ենթարկվել: Դիտավորյալ սպանությունների առանձին տեսակների մասին խոսվում է Դատաստանագրքի 48-րդ, 57-րդ, 58-րդ հոդվածներում: Ընդ որում, նշված հոդվածներից յուրաքանչյուրը պարունակում է մի քանի հանցակազմ: Առավել մեծ հետաքրքրություն ունի 48-րդ հոդվածն այն առումով, երբ հեղինակը, արժարժեքով հանցակցության ինստիտուտի գաղափարը, առաջ է քաշում նաև կատարողի հետ մեկտեղ հանցակիցների պատասխանատվության հարցը: Դիտավորյալ սպանության վերաբերյալ հոդվածներով սահմանված պատիժների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ, որքան իր բնույթով ծանր և վտանգավոր է սպանությունը, այնքան Ալավկա որդին խստացնում է դրա պատժելիությունը և ընդհակառակը¹¹:

«Չկա մեղք, չկա նաև պատասխանատվություն» սկզբունքն Ալավկա որդին արտացոլել է 42 և 43-րդ հոդվածներում, որոնց իմաստը հուշում է մեզ, որ այնտեղ, որտեղ գործողության կամ անգործունեության և հանցավոր հետևանքի միջև չկա պատճառական կապ, չի կարող լինել ո՛չ քրեական պատասխանատվություն, ո՛չ էլ պատիժ:

Բազմաթիվ փաստեր կան, երբ հին և միջնադարյան օրենսդրություններում հանցագործության սուբյեկտ են ճանաչել նաև կենդանիներին և առարկաներին: Սակայն այլ ձևով է հարցը լուծում Դավթի Դատաստանագրքի 96-րդ հոդվածը. «Եթե պատահի, որ ծառից մարդն ընկնի կամ ծառից պարանով կախվի՝ ծառերին չպետք է մեղք դնել, քանի որ անշունչ և անզգա առարկաներ են, մահվան ոչ մի պատճառ չեն ներկայացնում (նրա հետ) ինչ որ պատահեց... Իսկ եթե եկեղեցուց քար ընկնի մարդու վրա և մարդը մեռնի. եկեղեցին մեղք չունի. ինչպես կամենում է Տերը, թո՛ղ անխափան պատարագ մատուցեն»:

Դատաստանագրքի կանոններից դիտելի է, որ Դավիթ Ալավկա որդու մոտ կրոնական

¹¹ Ա. Թ. Թովմասյան, Հին և միջնադարյան քրեական իրավունք, Երևան, 1977, էջ 120-189 (Ալավկա որդու աշխատության քրեական բնույթի նորմերը պատմահամեմատական մեթոդով հիմնականում լուսաբանված են Ա. Թովմասյանի նշված մենագրության մեջ):

ըմբռնումներն ավելի խորն են ընդգծված եղել: Այլ կերպ լինել չէր կարող, քանի որ Դավիթը, հանդիսանալով կրոնական գործիչ (կոչումով՝ վարդապետ) և իր դարաշրջանի հարազատ զավակը, իր աշխատությունը գրելիս՝ հիմնականում պետք է ղեկավարվեր աստվածաբանական հավատքի հիմքերով: Եթե նույնիսկ Դատաստանագիրքը ձևականորեն բաժանենք կրոնական և աշխարհական մասերի, միևնույն է, նրա աշխարհական մասը ևս կրում է կրոնական հավատալիքների և հայացքների ազդեցությունը:

Հարկ է նշել, որ ազգի հարատևման շրջանակում Ալավկա որդին նախատեսել է մի շարք նորմեր, որոնք շոշափում, ամրագրում են երեխայի պաշտպանության շահերը: Որդեծնության սերմը ոչնչացնողները հավասարեցվել են մարդասպաններին, հղի կնոջ վիժումը և աբորտը դիտվում էին որպես ծանր հանցագործություններ: Դավիթը տարբեր բնույթի պատիժներ է սահմանում այն հակաբնական սեռական արարքների համար, որոնք վերաբերում են ամուսնական սրբապղծություններին, սեռական կրքերը խաթարված ձևով բավարարելուն և այլն:

Մարդկային հասարակության պատմության ողջ ընթացքում բազմաթիվ իրավական նորմեր են ընդունվել՝ սեփականությունը հանցավոր ոտնձգություններից պաշտպանելու համար: Նման ոտնձգություն կատարողների նկատմամբ պատիժները միշտ էլ խիստ են եղել: Նույն մոտեցումն է ցուցաբերել Դավիթ Ալավկա որդին, որի աշխատության 41-րդ հոդվածից նկատելի է, որ գողին ենթարկել են մահապատժի՝ կախաղան հանելու միջոցով:

Ինչպես Հին Կտակարանին, այնպես էլ քրիստոնեությանը խորթ է եղել վաշխառությամբ զբաղվելը և այն համարվել է որպես անվայել, որպես ոչ մարդասիրական, ոչ օրինավոր արարք: Հասարակության մեջ գործել է ուրիշին տրված դրամական միջոցները նույնությամբ վերադարձնելու սկզբունքը, իսկ ավել ստացողները պարտավոր են եղել այդ գումարները հանձնել աղքատանոցներին: Օրենքով սահմանված տոկոսից բարձր վերցված փողը՝ շահը, կոչվել է վաշխ, առնողը՝ վաշխառու: Դավիթը վաշխառությամբ զբաղվելը բարձրացրել է քրեորեն պատժելի աստիճանի, նրանց հավասարեցրել գողերի հետ և վերջիններիս նկատմամբ նշանակվող պատիժները տարածել վաշխառուների նկատմամբ: Դավթի Դատաստանագիրքով նախատեսված է հատուկ կանոն՝ ուղղված «վարձկանների», օրավարձով աշխատողների և նրանց տերերի միջև եղած հարաբերությունների կարգավորմանը (43-րդ հոդված): Տերը (ներկայիս իմաստով՝ գործատուն) աշխատողին չպետք է ուղարկի վտանգավոր աշխատանքի, իսկ ուղարկելու և ճանապարհին փորձանք կամ մահ պատահելու դեպքում՝ պատասխանատվություն է կրում: Եթե տերը զգուշացնում է վտանգի մասին, սակայն աշխատողը կարիքից ստիպված կատարում է աշխատանքը և նրան մահվան ելքով փորձանք է պատահում, ապա տերն ազատվում է պատասխանատվությունից: Եթե աշխատողն է զգուշացնում կատարվելիք աշխատանքում սպասվող վտանգի մասին, սակայն տերը միջոցներ չի ձեռնարկում և աշխատողը մահանում է, ապա տերը «նրա արյանը պարտական է»: Վերջապես, եթե աշխատողը «ամենայն ճշտությամբ» հայտնում է սպասվելիք մահվան փորձանքի մասին, սակայն տերը «հրամայում է գործը կատարել», ապա աշխատողին մահվան փորձանք պատահելու դեպքում՝ «նրա արյանը պարտական է»:

Աշխատանքային և քրեական իրավահարաբերությունները կարգավորող վերոնշյալ նորմից նաև նկատելի է, որ Դավիթը, տարանջատելով դիտավորյալ և անզգույշ սպանությունները, միաժամանակ հստակորեն առաջ է քաշում պատահարի ինստիտուտը՝ բացառելով քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հարցը:

Ա. Թովմասյանը, լուսաբանելով Ալավկա որդու աշխատության մի շարք հոդվածներ, մասնավորապես 35-րդ և 98-րդ (պետք է լինեն 97-րդ - Վ.Հ.) հոդվածները, եզրահանգել է, «որ պատմական այդ շրջանում, այսինքն XI-XII դարերում Աղվանից աշխարհում (Հայաղվանքում

- Վ. Հ.) բնակվող հայերի մեջ լայնորեն տարածված են եղել կաշառքն ու դրան առնչվող մյուս հանցագործությունները»¹²: Այդ հարցում մենք համամիտ չենք Ա. Թովմասյանի հետ: Նախ, Ալավկա որդին, բացի 35-րդ և 97-րդ հոդվածներից, «կաշառք» եզրույթի մասին խոսում է նաև 41-րդ, 45-րդ, 92-րդ հոդվածներում: Իսկ 35-րդ հոդվածից կարելի է միայն ենթադրել, որ մանուկներին վարձով ուսուցանող, կամ մեռածներին վարձով թաղող, կամ մեռածին անթաղ թողնող հոգևորականները (կամ աշխարհականը) պետք է պատասխանատվություն կրեն: Համանման միտք է շոշափում նաև 92-րդ հոդվածը: Իսկ Դատաստանագրքի 97-րդ հոդվածի վերնա•իրը՝ «Չար առաջնորդների և քահանաների մասին», մեզ կարող է միայն հուշել, թե ինչի մասին է գնալու խոսքը: Հենց միայն այդ հոդվածից նկատելի է, որ Դավիթը մի կրքոտ հայրենասեր է եղել և ինչպես Քերթոզահայր Խորենացին,¹³ մտրակել, խարազանել է իր ժամանակի իրականության բացասական երևույթները, սակայն ոչ հոռետեսության դիրքերից: Այս առումով Դավիթը, ճիշտ ներկայացնելով ժամանակի բարքերն ու սովորույթները, ավելի է բարձրացնում իր աշխատության պատմագրական արժեքը:

Հանցավորի նկատմամբ պատիժ նշանակելիս հաշվի են առնվել ինչպես պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող, այնպես էլ ծանրացնող հանգամանքները: Պատժի հարցում Դավիթն ավելի խիստ է եղել հանցագործությունը հարբած վիճակում կատարած անձանց նկատմամբ, որոնց մասին հատուկ շեշտում է կատարել՝ «հարբեցողն ու գազանը մեկ են»: Դատաստանագրքի 39-րդ հոդվածը պատժում էր այն հորը, որն իրեն գինարբուքի տալով, մոռացության էր մատնում երեխային, և նա, առանց հսկողության մնալով, գետում խեղդվում էր, իսկ 82-րդ հոդվածի հանցակազմերից մեկն էլ՝ հարբած վիճակում աստվածահայիոյությունն է, որի սուբյեկտների նկատմամբ որպես պատիժ նշանակվել է մինչև վախճանվելը՝ «ջերմեռանդ ապաշխարություն»:

Դատաստանագիրքն ավելի խիստ պատիժներ է սահմանել սանձարձակ, անզգամ կանանց նկատմամբ և պատժի նշանակման հարցում վկայակոչել մծղնեականների համար նախատեսված պատիժները: Իսկ մծղնեականները, ըստ Դավթի, Պավլիկյաններն են, որոնք իրենց արտաթորանքները խառնել են կերակրին և խմիչքներին ու որպես դեղ օգտագործել:

Դատելով Դատաստանագրքի հոդվածների սանկցիաներից՝ կարելի է նշել, որ Ալավկա որդին նախատեսել է պատժի հետևյալ տեսակները՝ Սուրբ հաղորդությունից զրկում, պատարագելու իրավունքից զրկում, կնքահայր դառնալուց զրկում, հոգեզավակ դառնալուց զրկում, կարգալույծ անել, աղվեսադրոշմ դնել, ապաշխարություն, ջլահատություն (ջլերի հատում), ուրկանոց (բորոտանոց) ուղարկել, բանադրանք (եկեղեցական նզովք, անեծք), հետին թռչակից զրկում (զրկել վերջին մխիթարությունից) կամ դրա հակառակը (արժանանալ վերջին մխիթարությանը), փասսի հատուցում, մահապատիժ և այլն: Որոշ հոդվածներում նշվում է, որ հանցագործը պետք է պատժվի: Սրանք, այսպես կոչված, անորոշ սանկցիաներ են, որոնք ֆեոդալական քրեական իրավունքին ընդհանրապես հատուկ պատժատեսակներ են եղել պատմական անցած ժամանակներում:

Դատաստանագրքի մի շարք հոդվածներից կարելի է մակաբերել, որ Ալավկա որդին տարանջատել է հոգևոր (4-րդ, 8-րդ, 9-րդ, 21-րդ, 38-րդ և այլն) և աշխարհիկ (49-րդ, 50-րդ, 52-րդ և այլն) դատարանների ինստիտուտը: Վերջիններիս ընդդատյա են եղել առաջին հերթին այն հանցագործությունների վերաբերյալ գործերը, որոնց համար մահապատիժ է նախատեսվել:

Դավիթը երբեմն վկայակոչում է այլ նորմեր՝ օգտագործելով «Սուրբ վարդապետների կա-

¹² Ա. Թ. Թովմասյան, Հին և միջնադարյան քրեական իրավունք, էջ 282:

¹³ Մովսես Խորենացի, Պատմություն հայոց, թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթագրությունները Ս. Տ. Մալխասյանի, Երևան, 1981, էջ 319:

նոնական որոշումները», «Կանոնական հրամանը» եզրույթները: Անվիճելի է, որ, բացի Դատաստանագրքից, երկրամասում դատարանները ղեկավարվել են նաև Հայոց Կանոնագրքի դրույթներով:

Բոլոր հետազոտողները միահամուռ են, որ Դավթի աշխատությամբ առաջնորդվել են բազում տարիներ, մինչև անգամ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի հրապարակ գալուց հետո: Եվ դա բացատրվում է նրանով, որ նրա ստեղծած գործը սերտորեն կապված է եղել ժամանակաշրջանի իրականության հետ և կանոնները շարադրված են եղել դյուրամբոնելի ձևով:

Եզրակացություն

Պետականության բացակայության պայմաններում հայ ժողովրդի պետական իրավագիտակցությունը երբեք չի մարել: Միջնադարյան հայ իրավունքի վերաբերյալ արժեքավոր տվյալներ արտացոլված են իրավագիտական աղբյուրներում, եկեղեցական ժողովների կանոններում, վիմագիր արձանագրություններում և ազգային դատաստանագրքերում: VIII դարի 10-ական թվականներին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Հովհան Օձնեցու կազմած եկեղեցական իրավունքի առաջին ժողովածուն՝ «Կանոնագիրք Հայոց»-ը, նպատակ ուներ պահպանել Հայոց եկեղեցու ազգային դիմագիծը և պետականության բացակայության պայմաններում դիմակայել օտար ուժերի համաձուլարար քաղաքականությանը: Իսկ Ալավկա որդու աշխատությունը դարձավ ազգային դատաստանագրքի ստեղծման առաջին փորձը, որտեղ եկեղեցաիրավական կանոնների հետ միասին համակարգվեցին նաև քաղաքացիական, ամուսնական, ընտանեկան և քրեական իրավահարաբերությունները: Հայերեն իրավական բառապաշարով գրված Ալավկա որդու «Կանոնական օրինադրությունը» արժանի տեղ է զբաղեցնում համաշխարհային իրավական մտքի գանձարանում և հետագայում ծառայել է որպես աղբյուր թե՛ Հայաստանում, թե՛ նրա սահմաններից դուրս:

Ամփոփագիր: Բագրատունյաց թագավորության վերացումից հետո, XII դարի 1-ին կեսերին, քաղաքական տեսակետից Հայոց Արևելից կողմն ավելի անկախ էր, որն էլ թելադրեց ազգային օրենսդրություն ունենալու անհրաժեշտությունը: Այդ գործն առաջին անգամ իր վրա վերցրեց Դավթ Ալավկա որդին, ստեղծելով իրավական մտքի մի խոշոր հուշարձան, որը, չնայած ժամանակին պետական իշխանությունների կողմից պաշտոնապես հաստատված չի եղել, սակայն կիրառվել է հայ համայնքներում, ինչպես եկեղեցականների, այնպես էլ համայնքի պաշտոնյաների կողմից տարբեր բնույթի իրավական հարցեր կարգավորելու համար:

Դավթի կանոնների պատմական նշանակությունն այն է, որ հայ իրականության մեջ օրենսդրության կոդիֆիկացիայի առաջին փորձը կատարվեց, որում քաղաքացիական, քրեական, աշխատանքային իրավահարաբերությունների և հոգևոր կյանքի բնագավառներում ծագած հարցերի վերաբերյալ ժամանակի համար առաջադիմական մի շարք լուծումներ տրվեցին:

Հենց միայն այն հանգամանքը, որ Ալավկա որդու մահից (1140) 44 տարի հետո Մ. Գոշը ձեռնամուխ եղավ իր հոշակավոր Դատաստանագիրքը գրելուն, որի մի շարք կանոններ բառացիորեն քաղված են Դավթի Դատաստանագրքից. ոչ միայն վկայում է, որ նա ձեռքի տակ ունեցել է Դավթի գրվածքը, այլև այն, որ աշխատությունը պետք է գործածության մեջ լիներ Հայոց աշխարհում, մասնավորապես, նրա Արևելից կողմերում՝ Արցախում և Ուտիքում:

Annotation. After the abolition of the Bagratid kingdom in the first half of the 12th century, the eastern edge of Armenia became more independent politically, which dictated the need to create national legislation. The first to undertake this task was David's son Alavki, who created a major monument of legal thought, which, although not officially approved by the state authorities of the time, was used in Armenian communities by both the clergy and

community officials to regulate various legal issues.

The historical significance of David's Rules lies in the fact that the first attempt at codification of legislation in Armenian reality was made, in which a number of progressive solutions for the time were given to issues arising in the fields of civil, criminal, labor relations and spiritual life.

The very fact that 44 years after the death of David's son Alavka (1140), M. Gosh began writing his famous "Code of Laws", a number of provisions of which were literally borrowed from David's "Code of Laws", proves not only that he had David's works at hand, but also that this work was to be used within Armenia, in particular in its eastern region - in Artsakh and Utik.

Аннотация. После упразднения царства Багратидов, в первой половине XII века, восточный край Армении стал более самостоятельным в политическом отношении, что диктовало необходимость создания национального законодательства. Первым за эту задачу взялся сын Давида Алавки, создав крупный памятник юридической мысли, который, хотя и не был официально одобрен государственными властями того времени, использовался в армянских общинах как духовенством, так и общинными должностными лицами для регулирования различных правовых вопросов.

Историческое значение канонов Давида заключается в том, что в армянской действительности была предпринята первая попытка кодификации законодательства, в которой был дан ряд прогрессивных для того времени решений вопросов, возникавших в сфере гражданских, уголовных, трудовых правоотношений и духовной жизни.

Сам факт, что спустя 44 года после смерти сына Давида Алавки (1140 г.) М. Гош начал писать свой знаменитый «Судебник», ряд положений которого дословно заимствован из «Свода законов» Давида, доказывает не только то, что у него под рукой были сочинения Давида, но и то, что этот труд должен был использоваться в пределах Армении, в частности, в его восточном крае – в Арцахе и Утике.

Բանալի բաներ - Կանոնագիրք Հայոց, կրոնավոր, անհավատ, հանցակազմ, հանցագործություն, դատարան, եկեղեցական պատիժներ, կախաղան, մկրտություն:

Keywords: law, Armenian canon law, religious, infidel, composition of crime, crime, court, church punishments, gallows, baptism.

Ключевые слова: Армянское каноническое право, религиозный, неверный, состав преступления, преступление, суд, церковные наказания, виселица, крещение.

Գրականություն/References/Литература

1. Կանոնագիրք Հայոց, հատոր Բ, աշխատասիրությամբ Վազգեն Հակոբյանի, Երևան, 1964, էջ 14-19:
2. Խաչիկ Սամուելյան, Հին հայ իրավունքի պատմություն, հատոր 1, 1939, Երևան, էջ 74, 75:
3. Միքայել Չամչյանց, Հայոց պատմություն, հատոր Գ, Երևան, 1984, էջ 41:
4. Տաշյան Հակոբոս, Յուզակ հայերեն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, 1895, էջ 656:
5. Սամուելյան Խ., Հին հայ իրավունքի պատմությունը, հ. 1-ին, Երևան, 1939, էջ 75:
6. Ալեքսեյ Սուքիասյան, Կիլիկիայի հայկական պետության և իրավունքի պատմություն (XI-XIV դարեր), Երևան, 1978, էջ 227:
7. Մանուկ Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք երկրորդ (XI-XIX դդ. 30-ական թթ.) Երևան, 1946, էջ 62-64, 148:
8. Ա. Արրահամյան, Դավիթ Ավակա որդու կանոնները, «Էջմիածին» ամսագիր, 1952, N9-12, 1953 N1-3:

9. Dowsett C.J.F., The penitential of David of Ganjak, edited text and translation, Louvain, 1961.
10. Ռուբեն Ավագյան, Իրավական մտքի գանձարան, հատոր 1, Երևան, 2001, էջ 192-244:
11. Ա. Թ. Թովմասյան, Հին և միջնադարյան քրեական իրավունք, Երևան, 1977, էջ 120-189 (Ավակա որդու աշխատության քրեական բնույթի նորմերը պատմահամեմատական մեթոդով հիմնականում լուսաբանված են Ա. Թովմասյանի նշված մենագրության մեջ):
12. Ա. Թ. Թովմասյան, Հին և միջնադարյան քրեական իրավունք, էջ 282:
13. Մովսես Խորենացի, Պատմություն հայոց, թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթագրությունները Ս. Տ. Մալխասյանի, Երևան, 1981, էջ 319:

Հովսեփյան Վ. - Գիտությունների ազգային ակադեմիայի, փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ, էլիասցե՝ vladimirhovsepyan1953@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրություն 16.06.2025 թ., տրվել է գրախոսության 16.06.2025 թ., երաշխավորվել է ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Լ. Ղազանչյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 01.10.2025 թ.: